

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 8

Rast na Boží obraz

Nedeľa: Stvorenie na Boží obraz

(Gn 1,26.27 SEkP) ²⁶*Boh povedal: Utvoríme človeka na svoj obraz, na svoju podobu. Nech ľudia vládnu nad morskými rybami, nebeským vtáctvom, dobytkom, nad celou zemou a nad všetkými plazmi, čo sa hýbu po zemi.* ²⁷*Boh stvoril človeka na svoj obraz; na obraz Boží ho stvoril. Stvoril ich ako muža a ženu.*

Nemáme dost' priestoru, aby sme tieto verše rozobrali úplne dopodrobna. To, čo je tu opakovaním slov zdôraznené, je, že človek je stvorený na Boží obraz a podľa Božej podoby. Preto sa zameriame na tieto dva výrazy.

celem (obraz, socha, plastika)¹; *cel* (tieň)
demut (podoba)²

"Metafora sochy boha bola prijatá zo staroorientálnej teológie kráľovstva."³ V Egypte faraón bol predstavovaný ako socha boha Re a znamenalo to funkciu kráľa reprezentovať boha a ako jeho reprezentant mal udržiavať a chrániť božský poriadok sveta.

V asýrskej a babylonskej tradícii bol tiež kráľ považovaný za sochu boha. Existoval to dvojaký akt stvorenia človeka. "Ako prvý bol stvorený človek normálny, aby uľavil bohom v ich ťažkej práci, potom až ako druhý bol stvorený človek kráľovský, bohom vybavený inšigiami a plnou mocou kráľovskej vlády."⁴

Oproti tomu, Biblia nekategorizuje ľudí. "A Boh stvoril človeka na svoj obraz, na obraz Boží ho stvoril, mužské a ženské pohlavie ich stvoril." Každý človek je Božím obrazom, to znamená, že každý človek je človek kráľovský. Boh vládne skrze človeka. Boh dáva človeku výnimočné postavenie, ale zároveň aj výnimočnú zodpovednosť. Človek je zodpovedný za to, aby bola zem životným priestorom pre všetkých. Človek je stvorený ako dobrý pastier, alebo kráľ (Gn 1,28). Človek má vládnuť vo všetkých živočíchoch, ktoré Boh stvoril, nesie za ne pred Bohom zodpovednosť. Človek nie je odkázaný na obrazy bohov, ale je povoláný, aby sa stal stelesneným a plným vyjadrením pravdy, lásky, moci a slávy svojho Stvoriteľa.

Výraz podoba chce zdôrazniť blízkosť, dôverný a priateľský vzťah a príbuznosť, ale tiež poukázať na rozdielnosť (najmä s ostatnými Bohom stvorenými živočíchmi). Človek je jedinečný a preto aj snaha o ovládanie človeka človekom falšuje Boží obraz a podobu.

¹ MILFAIT, René. Teologická etika: v kontextu sociálnej a pastoračnej práce. Středokluky: Zdeněk Suza, 2012. 539 s. ISBN 978-80-86057-78-1. str. 72.

² PÍPAL, Blahoslav. Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 39.

³ MILFAIT, René. Teologická etika: v kontextu sociálnej a pastoračnej práce. str. 72.

⁴ tamtiež, str. 73.

Adam (človek), *adama* (pôda, zem), *adm* slovesný koreň 1. osoby "podobám sa" - už tento slovný rozbor ukazuje podstatu človeka - "človek je stvorený, aby sa podobal Bohu"⁵. To je účel človeka.

Imago Dei (Boží obraz) znamená kráľovskú spravodlivosť a ochranu slabých, vnímanie zodpovednosti za druhých (vid' Gn 4,9). "Obraz je schopnosť vzťahu k Bohu. Božský obraz človeka znamená, že Boh s ním môže vstúpiť do osobných vzťahov, hovoriť s ním a uzavrieť s ním zmluvy."⁶

(Gn 5,1-3 SEkP) ***¹Toto je rodokmeň Adama. Keď Boh stvoril človeka, utvoril ho na Božiu podobu. ²Ako muža a ženu ich stvoril, požehnal ich a dal im meno človek, keď ich stvoril. ³Keď mal Adam stotridsať rokov, splodil syna na svoj obraz a podobu a dal mu meno Šét.***

Pojem "rodokmeň" musíme chápať v dobovom kontexte. Účelom biblických rodokmeňov nie je zachytenie neprerušeneho sledu histórie, preto ani nie je možné podľa biblických rodokmeňov ani čokoľvek datovať. Rodokmene mali dve funkcie. Tá prvá vychádza z analógie so zoznamom panovníkov, ktoré v starovekých kráľovstvách existovali. Tieto zoznamy "začínali u boha a zdôrazňovali ich božský pôvod. Panovníci boli ako príbuzní boha tiež jeho reprezentantmi. V biblických rodopisoch takýto príbuzenský pomer medzi Bohom a panovníkom nie je, pretože panovník je len stvorená bytosť, zatiaľ čo Boh je Stvoriteľ."⁷ Druhý dôvod existencie biblických rodokmeňov je bohoslužobný. Na postavy v rodokmeňoch nemalo byť zabudnuté. Ako BENEŠ v prípade rodokmeňa z Gn 5 uvádza: "Títo ľudia nemajú byť zabudnutí preto, že uctievať Hospodina. Uctievanie Hospodina totiž má budúcnosť, čo dosvedčujú práve rodokmene, ktoré boli pri bohoslužbách čítané."⁸

Prvý a druhý verš pripomína, že človek, muž aj žena boli stvorení na Boží obraz. Táto informácia prichádza už v časti knihy, kedy človek padol do hriechu. Tzn., že napriek hriechu, človek je stále stvorený ako Boží obraz. Boh týmto spôsobom ukazuje, že aj hriešny človek má stále nevyčísľiteľnú hodnotu. No predsa len k nejakej zmene došlo, a o tom vypovedá tretí verš. Adamov syn Šét je splodený na obraz a podobu svojho otca Adama. Adamovi "potomkovia prestávajú byť výpoveďou o Hospodinovi a stávajú sa výpoveďou o človeku"⁹.

Pondelok: Zaslúbený Mesiáš ako Učiteľ

(Iz 11,1-5.9 SEkP) ***¹Z Izajovho kmeňa vzíde ratolesť a z jeho koreňov vyrastie výhonok. ²Spočinie na ňom duch Hospodina, duch múdrosti a rozumu, duch rady a sily, duch poznania a Hospodinovej bázne. ³V bázni pred Hospodinom bude mať záľubu, nebude súdiť podľa vonkajšieho zdania ani nebude rozhodovať podľa toho, čo predtým počul, ⁴ale spravodlivo bude súdiť slabých a nestranne rozhodovať o ponížených v krajine. Palicou***

⁵ tamtiež, str. 77.

⁶ WENHAM, G. J. Word Biblical Commentary: *Genesis 1-15*. vol. 1. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 596 s. ISBN 978-0-310-58585-5. str. 120.

⁷ BENEŠ, Jiří. VAŽURA, Petr. *Pradějiny*. Praha: Kalich, 2010. 286 s. ISBN 978-80-7017-130-1. str. 150.

⁸ BENEŠ, Jiří. VAŽURA, Petr. *Pradějiny*. str. 151.

⁹ tamtiež, str. 152.

svojich úst bude biť násilníkov, dychom svojich pier usmrtí bezbožníka. ⁵Spravodlivosť bude opaskom na jeho bedrách a vernosť bude remeňom na jeho drieku. ... ⁹Nikde na mojom svätom vrchu nebudú robiť zle ani škodiť, lebo zem sa naplní poznaním Hospodina, ako sa more naplňa vodami.

v. 1: Výraz "kmeň", ktorým prekladá SEkP hebrejské slovo *geza*, nevystihuje úplne najlepšie Izaiášov úmysel. Lepší preklad je "peň", ktorý zostal po zrezanom strome. Tento výraz totiž realistickejšie vykresľuje stav Judska v Izaiášovej dobe. "Reálne priznáva skutočne znížené postavenie trónu, redukované rozdelením kráľovstva a v poslednej dobe vazalské postavenie Achaza a zmenšenie oblasti ovládanej Judskom."¹⁰ Prisl'úbenie "ratolesti" či "výhonku" je prisl'úbením vzkriesenia toho, čo už bolo mŕtve (Izaiiovho pňa). Je to skutočné prisl'úbenie Mesiáša, Záchrancu, prisl'úbeného Dávidovho potomka. "Ten, o ktorom Izaiáš prorokuje, bude stelesnením života napriek smrti, resp. života premáhajúceho smrť."¹¹

v.2: Evanjelista Marek dosvedčuje, že týmto výhonkom je Ježiš (viď Mk 1,10). Na Ježišovi spočinul Duch Hospodinov. Izaiáš ďalšími výrazmi poukazuje na účinky tohto Ducha. Duch Hospodinov spôsobuje múdrosť a rozum, radu a silu, poznanie a bázeň Hospodinovu. Všetky tieto vlastnosti hovoria o múdrosti, ktorá nepochádza zo vzdelania, ani zo životných skúseností, pôvod tejto múdrosti je len u Hospodina. Tento zasľúbený "výhonok" je s Hospodinom plne prepojený, prejavuje sa podobne ako samotný Hospodin.

v. 3: Poukazuje na spravodlivú vládu (králi mali funkciu sudcov), ktorá vychádza práve z bázne Hospodinovej.

vv. 4-5: Tieto verše udávajú centrálnu výpoveď tejto piesne. "Vv. 4 a 5 nie sú jasne určené a možno ich chápať tak, že sa vzťahujú na Hospodina alebo na kráľa. Táto nejasnosť je zámerná. Dávidovská ideológia bola štruktúrovaná tak, aby premýšľala v zmysle Božieho diela sprostredkovaného kráľom."¹² Jednanie zasľúbeného kráľa a jednanie samotného Hospodina je tu zameniteľné.

v. 9: Tento verš ukazuje na výsledok vládnutia tohto "výhonku z pňa Izaiiovho". Boží vrch je tu symbolom Božieho kráľovstva. Toto kráľovstvo sa líši od všetkých ostatných kráľovstiev práve tým, že v ňom funguje spravodlivosť, pokoj a mier.

Utorok: Božie slovo a náš osobný rast

(2Tim 3,14-17 SEkP) ¹⁴*Ty však zostaň v tom, čomu si sa naučil a čo ti je zverené, ved' vieš od koho si sa to naučil, ¹⁵a pretože od detstva poznáš sväté Písma, ktoré ti môžu dať múdrosť na spásu, a to vierou v Ježiša Krista. ¹⁶Celé Písmo je Bohom vnuknuté a užitočné*

¹⁰ WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3. str. 502.

¹¹ BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova prorocství pro každodenní zamyšlení*. Praha: Návrat domů, 2012. 431 s. ISBN 978-80-7255-280-1. str. 63.

¹² WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. str. 502.

na učenie, karhanie, nápravu a výchovu v spravodlivosti, ¹⁷aby Boží človek bol dokonalý a pripravený na každé dobré dielo.

CASD patrí k cirkvám, ktoré veria v myšlienkovú inšpiráciu Písma, nie vo verbálnu. Anglikánsky teológ k tomu poznamenáva:

Niektorí kresťania si predstavujú, že keď ľudia hovoria o tom, že Biblia je „inšpirovaná“, tak majú na mysli: že Jeremiáš, Pavol a ďalší fungovali ako Boží písací stroj alebo diktafón. To nemôže byť správne. Samotní títo dvaja spisovatelia, poskytujú veľa dôkazov o tom, že ich vlastné osobnosti, povolania, zápasy a číre individuálne okolnosti hlboko ovplyvnili spôsob, akým videli a hovorili.¹³

Myšlienková inšpirácia neznižuje dôveryhodnosť Písma, ale prirodzene počíta s ľudským faktorom. Boh napríklad ponecháva ľuďom niektoré ich predstavy, ktoré boli v tej dobe rozšírené (napr. plochá zem, Taršiš ako koniec sveta a pod.), ale ktoré zároveň neboli v príkrom rozpore s hlavným poslanstvom Písma. Preto Bibliu nepoužívame ako učebnicu astronómie, geografie, dokonca ani ako učebnicu histórie, ale ako Božie zjavenie svetových dejín spásy. Slovo "inšpirovaný" gr. *theopneustos* je doslova "Bohom vdýchnutý"¹⁴ to nám pripomína akt stvorenia človeka (Gn 2,7). Písmo, ktoré je "Bohom vdýchnuté" teda prináša život, oživuje. To je popísané štyrmi oblasťami užitočnosti Písma:

- (1) *Prós didaskalian* - na poučanie. Výraz sa už spomenul v 2Tim 3,10 a označuje pravé, zdravé učenie...
- (2) *Prós elegmón* - na usvedčovanie... V preklade Starého zákona do gréčtiny označuje pokarhanie, ktoré slúži k tomu, aby sa človek vrátil na správnu cestu (Lv 19,17; Sir 21,7; 2Krľ 19,3).
- (3) *Prós epanórtosin* - na nápravu... od pokarhania je ďalším krokom poskytnutie podpory pre morálnu nápravu človeka.
- (4) *Prós paidéian* - na výchovu. Výraz často označuje rodičovskú výchovu detí, ktorá v sebe obsahuje poslušnosť a sebaovládanie...¹⁵

Pavol toto písal Timoteovi, keď mal pôsobiť (Timoteus) v zbore v Efeze. Poučanie, usvedčovanie, náprava a výchova. "Pretože je to Božie slovo, je preto prospešné pre Timoteovu službu v Efeze, pretože môže trénovať Timotea, aby sa stal Božím mužom, pripraveným na každé dobré dielo."¹⁶ "Dokonalosť" v 17. verši treba chápať v zmysle kompletnosti (gr. *artios*) alebo ešte lepšie "pripravenosti". Božím Duchom inšpirované slovo robí človeka pripraveným k službe. "Timoteus a všetci kresťania môžu v Písme nájsť všetko

¹³ WRIGHT, N. T. Paul for Everyone: *The Pastoral Letters*. 2. vyd. Louisville: WJK, 2004. (Kindle edition). 182 s. ISBN 978-0-664-22794-4. str. 120.

¹⁴ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 611.

¹⁵ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4. str. 234.

¹⁶ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub editions). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5. str. 962.

potrebné na vykonanie dobrých skutkov."¹⁷ Verše 14 a 15 poukazujú na Timotejovu výchovu, ktorá nepramení len od toho, čo sa naučil od Pavla, ale čo mu odovzdali v detstve už jeho rodičia a starí rodičia. "Od najranejšieho detstva bol Timotej vzdelávaný v Písmach svätých. Ich znalosť predstavuje veľkú hodnotu; ved' správne chápanie Starého zákona plodí múdrosť, ktorá môže viesť k prijatiu a prehĺbeniu viery v Ježiša Krista."¹⁸

Streda: Dar múdrosti

(1Krl' 5,9-14 SEkP) *⁹Boh obdaril Šalamúna múdrosťou, veľkou rozvahou a takým množstvom nápadov, ako je piesku na morskom pobreží. ¹⁰Šalamúnova múdrosť prevýšila múdrosť celého Východu i všetku múdrosť Egypta. ¹¹Bol múdrejší než ostatní ľudia, než ezrachovec Etán alebo Hemán, Kalkól a Darda, synovia Machóla, takže povest' o ňom prenikla ku všetkým okolitým národom. ¹²Zložil tritisíc prísloví a jeho piesni bolo tisícpäť. ¹³Hovoril o stromoch, a to od libanonského cédra až po yzop, čo rastie na múre. Ďalej hovoril o zvieratách, o vtákoch, o plazoch a rybách. ¹⁴Šalamúnovu múdrosť prichádzali počúvať ľudia zo všetkých národov a všetci pozemskí králi, ktorí sa dozvedeli o jeho múdrosti.*

Šalamúnova múdrosť je doslova legendárna. Avšak treba si skutočne povedať, čo si máme pod slovom "múdrosť" predstaviť. Veľmi dôležitý je text 1Krl' 3,7-12. Hospodin sa vo sne zjaví Šalamúnovi a chce tohto mladého kráľa obdarovať tým, čo si bude žiadať. Šalamún v tomto príbehu pôsobí veľmi pokorne, označuje sa za "mladého muža" (to znamená že je bez skúseností - pozri 3,7), ktorý "nevie vládnuť". Šalamún si napokon od Hospodina želá "schopnosť spravovať ľud a rozlišovať medzi dobrým zlým" (pozri 3,9). Práve túto schopnosť spravovať a rozlišovať medzi dobrom a zlom Hospodin pokladá za múdrosť (viď 3,12). Múdrosť v tomto ponímaní nie je niečím, čím sa môže vykazovať mladý človek, takýto typ múdrosti sa nadobúda celoživotnými skúsenosťami. Nejedná sa tu o múdrosť, ktorú je možné si naštudovať, je to múdrosť ktorá môže byť len prijatá ako dar od Hospodina.

V našom texte (1Krl' 5,9-14) sa však o takejto múdrosti nehovorí. O akej "múdrosti" je tu teda reč? "Dve frázy vysvetľujú jej význam: 'mimoriadne veľké pochopenie' a 'rozsiahlosť mysle', čo naznačuje, že encyklopedické vedomosti sú to, čo má čitateľ v skutočnosti na mysli."¹⁹ Encyklopedické vedomosti však nie sú onou múdrosťou, o ktorej bolo hovorené v 1Krl' 3,7-12. To len ukazuje v prípade Šalamúna na jednu pozoruhodnú skutočnosť. Čím viac sa jeho srdce vzdŕaľovalo od Hospodina, tým viac sa od Šalamúna vzdŕaľovala aj ona múdrosť. Kniha 1.Krl'. ukazuje na postupný Šalamúnov úpadok, ktorý sa naplno prejavil po dokončení výstavby chrámu. Šalamún sa príliš veľa začal orientovať na zhromažďovanie bohatstva (1Krl' 10,14-25), koní a bojových vozov z Egypta (1Krl' 10,26-29) a množstvo žien cudzinek (1Krl' 11,1-3). Vrcholom Šalamúnovho úpadku však bola jeho modloslužba (1Krl'

¹⁷ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. str. 969.

¹⁸ BORSE, Udo. Malý Stuttgartský komentár: *První a Druhý list Timotejovi List Titovi*. zv. 13. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8. str. 85.

¹⁹ DEVRIES, Simon. Word Biblical Commentary: *1 Kings*. vol. 12. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58863-4. str. 227.

11,4-10). Takto Šalamún porušil všetky Hospodinove predpisy o kráľovi, ktoré boli zaznamenané v Tóre (viď Dt 17,14-20). Dar múdrosti v prípade Šalamúna nie je stály, o múdrosť treba usilovať, preto každý kráľ, ktorý zasadol na Izraelský trón, si mal prepísať "knihu zákona", mal ju nosiť stále pri sebe a mal ju čítať po celý svoj život (viď Dt 17,18-20).

Štvrtok: Poznávanie a formovanie v ranej cirkvi

(1Kor 2,9-16 SEkP) ⁹*Ale ako je napísané: Ani oko nevidelo, ani ucho nepočulo a čo ani do ľudskeho srdca nevstúpilo, to pripravil Boh tým, čo ho milujú.* ¹⁰*Nám to však Boh zjavil skrze Ducha, lebo Duch skúma všetko, aj Božie hlbiny.* ¹¹*Veď kto z ľudí vie, čo je v človeku, ak nie duch človeka, ktorý je v ňom? Tak ani Božie veci nepozná nikto, len Boží Duch.* ¹²*My sme však neprijali ducha sveta, ale Ducha, ktorý je z Boha, aby sme poznali, čo nám Boh daroval.* ¹³*O tom aj hovoríme, nie však naučenými slovami ľudskej múdrosti, ale tými slovami, ktoré učí Duch; a tak duchovné veci vysvetľujeme duchovne.* ¹⁴*Telesný človek neprijíma veci Božieho Ducha; sú mu totiž bláznovstvom a nemôže ich poznať, pretože sa posudzujú duchovne.* ¹⁵*Ale duchovný človek posudzuje všetko, jeho však neposudzuje nik.* ¹⁶*"Veď kto poznal Pánovu myseľ, aby ho poučal?" My však máme myseľ Kristovu!*

vv. 9-11: Pavol v 9. verši cituje pasáž zo SZ, avšak nie je úplne jednoznačné ktorú. Vedci najčastejšie túto časť stotožňujú s gréckym znením Iz 64,3, avšak možné paralely sa dajú nájsť aj v iných častiach SZ (Iz 65,16; 52,13-15). "Tieto slová ... sú často mylne vykladané ako popis krásy neba, aj keď hovoria o múdrosti, ktorú Boh pripravil pre veriacich. Božiu pravdu nemožno poznať okom ani uhom (objektívny empirický dôkaz), ani myslou (subjektívne, racionálne závery)."²⁰ Tak ako ďalej popisuje v. 10, túto múdrosť možno získať len prostredníctvom Ducha. "Jednoducho povedané, Božia múdrosť nemôže byť známa, pokiaľ ju nedáva poznať Boh. Presnejšie, Božia múdrosť sa zjavuje prostredníctvom Ducha, ktorý skúma hlboké Božie veci."²¹ Cieľom apoštola Pavla tu nie je odkryť oné pravdy, zameriava sa skôr na prostriedky, skrze ktoré môžeme získať onú Božiu múdrosť. Tieto prostriedky sú mimo nás, sú Božím darom, takže tu nie je žiaden priestor na chválu človeka a jeho domnelej múdrosti.

vv. 12-16: Pavol tu ďalej kladie do kontrastu ľudskú múdrosť a Božiu múdrosť. Pre pochopenie skutočnej podstaty evanjelia je ľudská múdrosť chabá. Vo v. 14 dokonca ukazuje, že "veci Božieho Ducha" sú pre "telesného človeka" bláznovstvom. Telesný človek a duchovný človek tu nie je myslený v Platónových dualistických kategóriách tela a duše. Telesný človek je ten, ktorý sa prezentuje "skutkami tela" (viď Gal 5,19-21), oproti tomu duchovný človek sa prejavuje ovocím Ducha (viď Gal 5,22-23), tzn. že v duchovnom človeku vládne tretia Božia osoba Duch Svätý, ktorý toto ovocie v človeku produkuje. "Telesný človek je neobrátенý a neobnovený, osoba, ktorá je prázdna od Ducha, a ktorá patrí do tohto

²⁰ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9.

²¹ TAYLOR, Mark. The New American Commentary: *1 Corinthians*. vol. 28. Nashville: B&H Publishing group, 2014. 761 s. ISBN 978-0-8054-0128-8. str. 95.

veku (1:20; 2:6).²² Pätnásty verš hovorí o tom, že duchovného človeka "neposudzuje nik". Je tu použité slovo *anakrinó*, tzn. "posudzovať, skúmať, súdiť"²³. Inak povedané, duchovný človek nie je pod súdom. To opäť súhlasí s tým, čo Pavol hovorí v Gal 5,18.23b.

Použité zdroje a literatúra

- BENEŠ, Jiří. Ozvěny Izaiášova volání: *Slova Izaiášova proroctví pro každodenní zamyšlení*. Praha: Návrat domů, 2012. 431 s. ISBN 978-80-7255-280-1.
- BENEŠ, Jiří. VAŘURA, Petr. *Pradějiny*. Praha: Kalich, 2010. 286 s. ISBN 978-80-7017-130-1.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.
- Biblia: Slovenský ekumenický preklad*. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.
- BORSE, Udo. Malý Stuttgartský komentár: *První a Druhý list Timotejovi List Titovi*. zv. 13. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8.
- DEVRIES, Simon. Word Biblical Commentary: *1 Kings*. vol. 12. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58863-4.
- MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9.
- MILFAIT, René. Teologická etika: *v kontextu sociální a pastorační práce*. Středokluky: Zdeněk Suza, 2012. 539 s. ISBN 978-80-86057-78-1.
- MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub editions). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5.
- NESTLE-ALAND. Řecko Český Nový zákon: *Slovník novozákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.
- PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.
- PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.
- TAYLOR, Mark. The New American Commentary: *1 Corinthians*. vol. 28. Nashville: B&H Publishing group, 2014. 761 s. ISBN 978-0-8054-0128-8.
- TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4.

²² TAYLOR, Mark. The New American Commentary: *1 Corinthians*. str. 104.

²³ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 139.

WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3.

WENHAM, G. J. Word Biblical Commentary: *Genesis 1-15*. vol. 1. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 596 s. ISBN 978-0-310-58585-5.

WRIGHT, N. T. Paul for Everyone: *The Pastoral Letters*. 2. vyd. Louisville: WJK, 2004. (Kindle edition). 182 s. ISBN 978-0-664-22794-4.